

Gregor, Alois

K moravské historické dialektologii

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1969, vol. 18, iss. A17, pp. [73]-80

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101051>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ALOIS GREGOR

K MORAVSKÉ HISTORICKÉ DIALEKTOLOGII

I. Úvodem

Uznává se nyní obecně, že základy k moravské historické dialektologii položil Jan Blahoslav ve svém významném díle *Grammatyka česká*, kterou dokončil skoro po dvaceti letech usilovného zkoumání v r. 1571. Jeho spis se zachoval, pokud doposavad bezpečně víme, v jediném rukopise, a to ve vídeňské tereziánské knihovně. Tam jej našel knihovník Ignác Hradil v létě 1855 a vydal (čísla v závorkách za doklady označují stránku tohoto vydání) spolu s literárním historikem Jos. Jirečkem ve Vídni r. 1857. Rukopis je nyní uložen v brněnské Universitní knihovně (sign. Ruk. 114). O této Blahoslavově mluvnici příležitostně s pochvalnými zmínkami o jejích dialektických údajích psali a tu více, tu méně z ní citovali především Jan Gebauer ve své čtyřdílné *Historické mluvnici jazyka českého*, Boh. Havránek ve své studii *Spisovný jazyk český v Čsl. vlastivědě*, řada II (1936) a Fr. Trávníček jak ve své *Historické mluvnici československé*, tak ve svých monografiích *Příspěvky k českému hláskosloví* (1926) a *Příspěvky k dějinám českého jazyka* (1927). Speciálně se Blahoslavovou *Grammatykou českou* zabývali literární dějepisec Jar. Vlček a linguista Fr. Trávníček, onen v článku *Několik slov o Blahoslavově Mluvnici české* (NŘ 1/1917, 5—8, 41—44, 114—117), tento ve studii *Poznámky o Blahoslavově Grammatice* (Sborník *Blahoslavův* 1923, s. 202—216). Na význam Blahoslavovy *Grammatiky české* pro moravskou historickou dialektologii upozornil stručně jako prvý Fr. Bartoš ve své *Dialektologii moravské* (II. díl z r. 1895, předmluva, s. III—VI). Její důležitost nejen pro moravskou, ale i českou historickou dialektologii zdůraznil ve své velmi cenné práci *Příspěvky k dějinám české dialektologie* Vavř. Jos. Dušek (ČČM 59/1895, 175—189, 462—479). S ní souvisí a v lecčems ji doplňuje stať téhož autora *Pokud Jiří Konstanc užil grammatiky Blahoslavovy* (ČČM 56/1892, 307—318). Podrobněji hodnotí Blahoslavovy zásluhy o poznání moravských dialektů v minulosti též některé nářeční monografie i drobnější články Jaromíra Běliče, Slavomíra Utěšeného, Jos. Skuliny a jiných.

II. Všeobecné poznámky

1. Názor vydavatelů *Blahoslavovy Grammatiky české* (předml., s. X), že její rukopis je vskutku unikát („rukopis ... zdá se býti unicum“), byl přijat veřejností bez námitek a platí až dodnes. Já se kloním k mínění jinému. Podle mého soudu bylo rukopisů několik, i když ne mnoho, neboť nelze si dobře myslet, že by se knihy *Blahoslavovy* do bitvy bělohorské neužívalo v bratrských

školách, pro jejichž žáky ji také výslovně skládal, jak na to v ní činí několikrát narážky (např. v „zavírce“, s. 352). Konečně i Jos. Jungmann ve své Historii literatury české (IV, 7) připouští, že se učilo podle Blahoslavovy Grammatiky, ale dodává, že nic bližšího mu není o tom známo. Možná dost, že to byly spíše jen výtahy z ní, které si pořizovali kantoři nebo žáci sami, protože Grammatyka, jak ji známe v dochované podobě, byla pro potřebu školní nepochybně dosti těžká. Jestliže se náhodou zachoval nějaký exemplář i v době pobělohorské, nemohlo tam být ovšem uvedeno jméno autora, nekatolíka.

Moji domněnku, kterou jsem stručně vložil v článku Je rukopis Blahoslavovy Grammatiky opravdu unikát? (ČMM 59/1950, 335—336) potvrzuje poznámka jesuity Konstance ve vzpomenutém Brusu. Ačkoli Konstanc zřejmě přejal téměř doslovně celé odstavce z Blahoslavovy Grammatiky české, přece ji cituje bez udání spisovatelova jména. Tak např. po česku opsal latinský text z Blahoslavovy Grammatiky české. U Blahoslava čteme: [Hic liber] sic nempe inter manus per tot annos scilicet fere 20 excrevit (350), u Konstance: A jakás za dvacet let componovaná Grammatyka to per antithesin takto ukazuje (122). Srovnání obou mluvnic ukazuje také, že i čtenáři 17. stol. měli z Blahoslavových výkladů jasné vědomí, že vedle spisovné češtiny existují též dialekty. Pozorným přihlédnutím i k dalším mluvnicím jazyka českého lze zjistit, že v nich dožívaly Blahoslavovy zprávy o dialektech moravských i českých. Z toho však, že se Blahoslavova Grammatyka česká zachovala snad pouze v jednom rukopise, nelze trvám usuzovat, že „měla vliv zcela nepatrný a možná žádný“, jak tvrdí Trávníček (216).

2. Nabízí se otázka, co rozumí Blahoslav ve své knize nářečím. Jazykovému studiu se oddal Blahoslav výhradně z hlubokého citění náboženského. Svoji Grammatyku napsal jen proto, aby v ní členům své milované Jednoty poskytl spolehlivé poučení, jak je třeba vzorně Písmo do češtiny překládat z řečtiny a z hebrejštiny a jak nutno podávat slovo boží na kázáních a v duchovních písních jazykem ozdobným a správným. Jeho ideálem byl jazyk spisovný a na jeho správnost a čistotu pohlížel především ze stanoviska estetického. Co bylo hezké, to bylo pro Blahoslava i správné. Vždy chtěl „nětco jazyku našemu ad veram tum puritatem, tum ornatum napomoci“ (351). Blahoslav klade proti spisovnému jazyku vůbec řeč obecnou, již rozumí pravděpodobně běžnou řeč hovorovou. Tu pak dělí na řeč selskou a na řeč verštatní. Zhruba lze snad říci, že se podle Blahoslava selskou řečí mluvilo především na venkově a že řeč verštatní byla v obyčeji hlavně v městech a bývala promíšena jednak latinou (u tzv. intelligence), jednak němčinou (u řemeslníků). Kdybychom — ovšem s potřebnou opatrností, že není radno přenášet dnešní poměry do minulosti — chtěli užít dnešní terminologie, mohli bychom říci, že Blahoslav míní selskou řečí zeměpisné nářečí a řečí verštatní mluvu městskou s prvky slangovými. Slovo dialekt v kapitole De dialectis, která je součástí sedmé knihy jeho Grammatiky, je proň tolik co spisovný jazyk; odtud např. Bohemica dialectus (= český jazyk), Slovenský dialectus, Polský dialectus. Blahoslav jako upřímný křesťan a opravdový humanista příliš si nářečí neváží. Přesto však pokládá za užitečné znát nářeční rozdíl v jazyce a jako vhodný příklad toho uvádí znamenitého humanistického slovníkáře v Basileji Zikmunda Geleonia, „kteržž jak velmi dobře česky mluvil, kteržž jsme ho slejchali, víme, a jak jiným dialektům řeči naší rozuměl a jejich harmoniam i s jinými jazyky souditi uměl, Lexicon symphonum v Basillii vytištěný svědčí“ (343).

3. Jistě stojí za zmínku, jak Blahoslav sbíral nářeční látku na Moravě. Vždyť mu nešlo o to, aby podal co nejúplnější obraz moravských nářečí. Nechodil od dědiny k dědině, od města k městu, aby zaznamenal všechny zvláštnosti nářeční třebas podrobným vyptáváním mnoha osob, nýbrž pozorně naslouchal tomu, jak lidé běžně hovoří. Kdykoli zaslechl tvar nebo slovo, jež ho zaujalo, zvláště pak to, které se mu z té nebo oné příčiny nelíbilo a které urazilo jeho cit, hned si je zaznamenával. Nejednou, jak se toho najdou četné doklady v jeho Grammatyce, provinil se proti pěkné a správné mluvě i kněz na kazatelně, a Blahoslav dovedl takového provinilce ostře, ba až nemilosrdně pokárat. Příležitostí k podobnému pozorování se mu naskytl dost, neboť jako významný hodnostář své církve poznal na synodách, na visitacích a na zájezdech v různých končinách země mnoho prostých členů Jednoty i kněží. Ve svém spise jednou uvedl místo, kde to nebo onen výraz slyšel, jako např. ve Strážnici, v okolí Evančic, okolo Hulejna, v Třebíči, v Uherském Brodě ap., jindy však se spokojil pouze poznámkou, že se tak mluví na Moravě nebo že tak hovoří Moravci. Je přirozené, že si mnohá slova zapamatoval ze svého rodiště Přerova nebo z Prostějova, kde byl na bratrské škole zprvu žákem, později též učitelem.

4. Na otázku, zda jsou moravské dialektismy zachyceny v Blahoslavově spise správně, lze myslím odpovědět celkem kladně. Protože rukopis dochované Grammatyky je opis, bylo by možné předpokládat drobné prohřešky proti správnému záznamu dialektických výrazů. Z toho, že v textu, který je psán spisovným jazykem, najdou se tu a tam nedůslednosti zejména v označování dlouhých a krátkých slabik, není vyloučeno, že je tomu podobně i při záznamu nářečních slov. Kdyby se ukázala správnost mé domněnky, že jeden z opisovačů Grammatyky byl rodem z východní oblasti moravské, snadno bychom pochopili, proč najdeme leckde krátkost tam, kde bychom podle nynějšího nářečního stavu čekali spíše délku.

III. Seznam a rozbor moravismů v Blahoslavově Grammatyce

1. Abychom lépe posoudili, jak dělí Blahoslav moravské nářečí, je jistě užitečné citovat podrobněji dvě místa z jeho knihy: „Moravané, ačkoli českým jazykem mluví, však ne tak pěkně a slušně vyřikají slov někteří“ (338). — „A i toto znáti sluší, že i na Moravě velmi nejednotejně mluví, okolo Meziříčí jinak, v Prostějově a vůkol jinak, v Bystřici potom i v Třebíči jinak. Jinak okolo Brna a Znojma, rozdílně v Strážnici a v Brodě etc. Nebo jakž kteří bližší sou Slezákům, jiní Slovákům a jiní Čechům, tak se také v některých slovích a způsobích k nim připodobňují, často i mnoho s nimi jako s sousedy činiti mívajíce“ (Hr-Jir. 338). Jestliže usuzuji správně, že Blahoslav vypočítává jména moravských měst od východu k západu a pak k jihu, domnívám se, že má na mysli Valašské Meziříčí, Bystřici nad Pernštejnem a Uherský Brod. Z toho, jakož i z příkladů uvedených v textu tuším vyplývá, že Blahoslav rozlišuje zhruba nářečí východomoravská neboli valašská, nářečí středomoravská neboli hanácká, nářečí na západní Moravě neboli moravskočeská a nářečí na jihovýchodní Moravě neboli moravskoslovenská, v poslední době nazývaná někdy i nářečí jihovýchodní. Správný je trvám Blahoslavův postřeh, že východomoravská nářečí podle slezských hranic přecházejí v laštinu, poděl

slovenských hranic v slovenštinu a podél českých hranic v mluvu východočeskou.

2. Provedu nejdříve mluvnický rozbor moravismů

a) Po hláskoslovné stránce je třeba připomenout tyto charakteristické jevy: Přehlásky a > ě (> e), á > ie > í, aj > ej u Blahoslava mezi moravismy dosvědčeny nejsou. Příklady: okolo Strážnice obyčejně: tak sa se mnou vadí (258), po strážnicku: urazil sa, Moravci: otáží (po hulínsku otážu se, láže se etc. 274), v Strážnici a -vůkol: abychom ťa poznali, jedné sa varujma tých věcí (338). Blahoslav klade na několika místech dvojice tvarů, z nichž jeden je nepřehlasovaný, druhý přehlasovaný. Příklady: svatí × světí, zmateno × změteno, svážíce × svížíce (274), visaly × visely šaty, vyslyšavše × vyslyševše (275). Je zajímavé připomenout si poznámky, které k nim autor Grammatiky české připojuje. O tvaru světí (= sancti) neuvádí, že je to starobylejší tvar přehlasovaný, že tu tedy jde vlastně o archaismus, nýbrž spokojuje se nesprávným vysvětlením, že se tento rozdíl zachovává jen pro rozlišení od slova světí (sůl, vodu, byliny), tj. consecrare, a dává přednost tvaru s přehláskou zrušenou, který nakonec ovládl i ve spisovném jazyce i v moravských nářečích. O tvarech zmateno v. změteno Blahoslav konstatuje pouze, že přičestí zmateno říkají Čechové, změteno Moravci, a schvaluje tvar prvý, zobecnělý. — Autor klade proti sobě tvary visely a visaly a uvádí, že „obě je české, první však obecnější druhé agrestius sonat hrubě po sedlsku“. Původní tvar je visěti, po ztrátě jotace viseti a teprve analogií vznikl tvar visati. Tvary s -a- vyskytují se dosud v moravských nářečích. — Ve dvojici vyslyševše a vyslyšavše snaží se Blahoslav vyložit rozdíl tako že „primum magis commune, posterius magis theologicum, quiddam sempe habet gravitatis“, tj. že vyslyševše je tvar obecně užívaný, kdežto tvar vyslyšavše je tvar spíše teologický a má v sobě něco vážnosti. To je ovšem názor velmi subjektivní, uplatňující známé Blahoslavovo stanovisko estetické, kdežto ve skutečnosti běží o tvary přehlasovaný a nepřehlasovaný. Není sporu o tom, že se oba tvary vyskytovaly v Blahoslavově době skutečně na Moravě. Dnes bychom měli spíše za to, že se tvaru vyslyšavše užívalo v nářečích, jak dosvědčují některá moravská nářečí, především východní. Nepřehlasované *aj* se dochovalo v imperativěch *daj*, *nechaj*, *pomahaj*, *volaj*, *požehnaj*, a to zvláště na Moravě a na Slovácku (25).

Podle Blahoslavova svědectví se vyskytovalo nepřehlasované *ú* na Strážnicku ve slově klůče (338).

Blahoslav se zmiňuje několikrát o diftongisaci dlouhých samohlásek. Z Blahoslavovy výtky, že prostí sedláci na Hané „velmi ústa otvírají, a naberouce některé litery [roz. hlásky] hlaholu plná ústa, jaks nezpůsobně mluví: klouče, pacholejk, čejstěj, mouž [muž], boude mít ou vás zejtra [= bude mít u vás zítra] ap. (338). Z Blahoslavova výkladu vyplývá, že Hanáci vyslovovali v jeho době samohlásky příliš široce. Podobná výslovnost je sice dosvědčena dosud, ale celkem zřídka, je proto Blahoslavova zmínka tím důležitější. Podle Bartoše (DM II, 22) vyslovuje se na Tršicku *o* (= *u*) zvláštním způsobem, jako by někdo dvojhlásku *ou* „velmi rychle, ve zvláštní jeden zvuk stréčkou (= vok. sg. stréčko), na vozou (lok. sg. na vozo) vyslovil“. Bartoš tuto výslovnost dobře rozeznával, protože byla hned na první poslech nápadná. V Tršicích

(Bartoš, l. c.) tvrdili, že se i tam v starých dobách vyslovovalo Franckou, Jankou (vok. sg. Francko, Janko), boudou (= budu) ap.

V moravských nářečích, jak zjišťuje Blahoslav, zůstalo nediftongisované *ú*: okolo Strážnice a Brodu Uherského: *dadí míru dobrú / mensuram bonam dabunt* (8). Rovněž okolo Strážnice říkají: *budúc on mým susedem* (258), *budú, súd* (na súdu), *klúče, u susedových, u susedů* (338).

Ojedinele je dosvědčena změna *y — e*: *preč* (47); tak říkají však podle Blahoslava jen Moravoi prostější. U takových Moravanů připomíná Blahoslav jako *agrestis vox omnino* (= vůbec slovo venkovské) příslovce *tepruv a tepruva* se svarabaktickým *u* (267).

Bedlivého povšimnutí zasluhuje to, že bylo tehdy „vůbyčeji Moravcům“ mnoho slov bez hiátového *v* před samohláskou *o*. Blahoslav tvrdí, že „vostřeji a bystřeji“ říkají Čechové *voběd, voves, vokno*, kdežto Moravané *oběd, oves, oral, etc.* (262—264). Je to tím pozoruhodnější, že je dnes tomu skoro naopak. Tvary s hiátovým *v*, doložené v moravských nářečích tu hojněji (např. v slavkovsko-bučovickém nářečí s nepatrnými výjimkami *veskrze*), tu řidčeji. Podrobněji se obírá Blahoslav tímto jevem v kapitole o prosthesi (262—263). Připouští, že v užívání hiátového *v* je „veliká nejednotnost“ (262). Tvary s přisutým *v* pokládá za obvyklejší a nejednou za srozumitelnější. Tak např. podle jeho soudu *ožralý* znamená něco jiného než *vožralý*. *Ožralý* je totéž, jako by někdo řekl *obežralý* o člověku, který „chleba pecen vůkol okousal nebo obežral“, kdežto *vožralým* se míní opilý. Blahoslav na rozdíl od úzu bratrského, kodifikovaného Bibli kralickou (oči, oves ap.) dává přednost tvarům s přisutým *v* po vzoru Čech středních, kde se v 16. stol. jistě vyslovovalo *voči, voves* (sr. Havránek, c. čl. 60). K tomu sluší podotknout, že se ve starším spisovném jazyce užívalo střídavě tvarů s hiátovým *v* i bez něho (*voběd* i *oběd*), jak ukazuje Gebauer v HM I, 422—433. Proto prý nelze např. vidět v tvaru *jednovoký*, který navrhuje Blahoslav „*propter euphoniám*“ za *jedno-ovký*, typický tvar dialektický (tak vysvětluje Trávníček, c. čl. 209). I moravská kvantita se někde liší od české, např. *nikdá* (274), *včera* *padl snůh* (260).

Poměrně značnou pozornost věnuje Blahoslav mluvě v Evančicích. Je to přirozené, neboť odtud po léta jako biskup řídil sbory jihomoravské. Především zjišťuje (274), že se proti souhl. *sykavkám z, c* ve spisovném jazyce říká *zde* *dílem d', dílem t'* a naopak zase *c* proti *t'*, např. *choděni; těsta* (cesta), *tisař* (císař), *tihla* (cihla) — *daci* (dátí). Dále prý okolo Evančic „*zvláště ve všech*“ mnozí *proměňují i v z* (274): *dztě // dzca m. dítě, pže m. píše a dzvadla m. divadla*. *Vavř. Jos. Dušek* (viz shora citovaný článek v ČČM 1895, 471) domnívá se, že Blahoslavův výklad je „*pochyben*“, že prý *dz* znamená *d'* a že je zde *vy-sunuto i*, a proto prý se zde *ma' psát i čistí dzca // dzića, pše*. I když lze souhlasit s Duškem, že se v těchto slovech *nemění i v z*, přece je mně jeho výklad dialektického znění slova *dítě* nejasný. Rovněž Blahoslavovo psané *psze* četl bych raději *pše* a ne s Duškem (l. c.) *pše*. Opírám se tu o tvar *pše*, který je v moravských nářečích hojně dosvědčen.

O bystrém sluchu Blahoslavově svědčí to, že si všiml výslovnosti předložky *s*, se jako *znělého z*, *ze* před samohláskami a před *znělými i* jedinečnými souhláskami: *z oštípem, z otcem, z Janem, z psem* (147). O výslovnosti z Pavlem lze však mít pochybnosti. Blahoslavovi se toto *matení s a z* u Slováků a některých Moravců příliš nelíbí. Tato zvláštnost se udržela nejen na Moravě, ale rozšířila se také ve větší míře v Čechách (Dušek, c. čl. 472). Bylo-li tomu

tak v Čechách už za Blahoslava, těžko říci. Německý vliv, který Dušek připouští jako možný (l. c.), není myslím třeba předpokládat.

Blahoslavova zmínka o hanáčtině vede k pokusu o řešení otázky, kdy asi vzniklo hanácké nářečí. Matějek vyslovil v čl. K otázce stáří hanáckých nářečí (SPFFBU V, 1956, 51—58) domněnku, že hanáčtina vznikla před koncem 15. stol. (sr. též recenzi Fr. Kopečného, NŘ 39/1956, 300—302), Jos. Skulina ve stati Diferenciace nářeční oblasti hanácké z hlediska kvantitativních rozdílů (separát ze Studiów z filologie polskiej i slowanskiej, Warszawa 1965, s. 423, pozn. 2) to popírá a na základě hanáckých tvarů dójit, zvonit přichází k závěru, že „k utváření hanáčtiny došlo patrně až po 16. stol.“ Bartošova typická charakteristika hanáčtiny připouští však možnost klást vznik hanáčtiny aspoň do druhé poloviny 16. stol.

b) Celkem nečetné jsou Blahoslavovy zmínky o tvarových moravismech. Příznačná je Blahoslavova výtku mnohým Čechům i Moravanům, že neužívají správně participií přítomných (124). Jednak užívali jednoho tvaru pro rod mužský a ženský, jednak tvořili je podle Blahoslavových výtek nesprávně. Blahoslav odsuzuje tvary svrhev, vztáhv, vyvedev nebo vyvedv místo vztáh, vyved ap. Domnívám se, že tyto tvary, pokud vůbec žily v lidové mluvě, spadají spíše na vrub spisovatelů, protože prostý lid ať selský, ať městský, užíval jich v řeči mluvené nepochybně málo.

Blahoslav věnoval poměrně značnou pozornost koncovkám v 1. p. pl. u maskulin. Někdy připouští obě koncovky -ové a -i, jindy zase dává přednost konc. -ové. Tak in Moravia říkají prý chybně soudci m. soudcové, jinde dovoluje dublety koni a koňové, tesaři i tesařové, páni i pánové. Dnes se vyskytují v moravských nářečích koňové a tesařové, jinde jsou zpravidla dosvědčeny jenom tvary koni vedle koně a tesaři. Blahoslavova poznámka o nom. pl. svědci je stylisována tak nejasně, že z ní nelze vyčíst, zda tuto podobu schvaluje nebo ji odmítá.

Okolo Hulína „proští Moravci neříkají spějí“ (= dormiunt), ale „předce všemi ústy spijou“ (268).

Imperativ počijž, doložený v bratrské písni O počijž ji naše srdce, napsal by Moravec, jak se Blahoslav domnívá, O počijž ji. Blahoslav soudí, že by „pro vlastnost slova toho“ měl souhlásku *j* přece jen přidat (265). Moravský tvar chcem-li m. chceme-li prý je tvar selský, ale vývoj jazyka nedal Blahoslavovi za pravdu, dnes žije v moravských nářečích jen tvar chcem nebo chceme (l. c.).

Blahoslav připomíná starobylý nominativ jmě v moravském zařikávání: Ve jmě ranca kus mazanca, by to robě sedělo, toho by nejmělo.“ (271) Sám naznačuje, že tu běží o archaismus, který v lidu nebyl už živý, nýbrž se udržel jen v tomto zažehnavání dětských úrazů.

Velmi cenné je Blahoslavovo upozornění, že v lok. sg. u slov vůz, koza, mísa atd. je dosvědčena konc. -i místo jinak obvyklého -e: v vozi, v kozi, v mísi (v bratrském pravopise s velikým *y*: v vozy, v kozy, v mísy). Je to změna v nynějších moravských nářečích dost častá po sykavkách *s*, *z*. Správně Blahoslav také podotýká, že log. sg. od noha je v noze, nikoli v nozi. Stojí za zmínku, že se podle Blahoslavova (350) svědectví vyskytovaly někde na Moravě, např. v okolí Slezan na Kroměřížsku (Dušek v c. čl. 474 klade omylem Slezany do oblasti lašské) tvary 1. pl. musímy, budemy, půjdemy, dopustímy, nedámy, ba i budýmy. Blahoslav tyto tvary neschvaluje, naneivš

ironicky připouští, že by tak mohly mluvit moravské ženy. Jim by to „jakž“ takž mohlo připadati, ale mužskému pohlaví nic.“

Blahoslav píše (320), že místo 3. pl. nechťi slyšel u prostých moravských kopáčů (kopáči obdělávali půdu kopáním, zvl. na vinicích, sr. nynější názvy kopanice, kopaničáři) tvar nechťejou („nechtějou tomu víry dať“). Nelze snad pochybovat o tom, že Blahoslav opravdu slyšel nechťejou, ale vzhledem k tomu, že tento tvar zní v nynějších moravských nářečích nezvykle, soudil bych, že ho Blahoslav spíše zaslechl někde v městě nežli na venkově. Upozorňuji také na to, že v hořejším dokladě je jednoslabičný int. dať krátký a zakončený na -ť. Jinde v Blahoslavově knize podobný infinitiv nenajdeme.

c) Zprávy o slootovorných moravismech jsou u Blahoslava skrovné.

Blahoslav dosvědčuje, že se v okolí Pernštejna říká komparativ adverbia reješe m. raději (275). Je to pozorování správné, na Bystřicku, Novoměstsku a Žďársku možno slyšet tento tvar dosud. Dodává však (l. c.), že Moravci vedle rejší říkají „obutěji“ i radši na rozdíl od Čechů „dobrých“, kteří dávají přednost tvarům radše n. raději.

Správný je i postřeh Blahoslavův (242), že se užívá na Moravě tvarů adjektivních místo adverbii, např. on půjde spěšnější, stoupá pevnější, koupí lacinější m. spěšněji, pevněji, laciněji atd. Je prý to záměna (enallage) velmi nevhodná (ineptissima). V moravských nářečích je tento způsob, který tu Blahoslav odsuzuje, velmi častý, někdy i v poněkud jiné podobě, např. po hanácku kópí to lac/i/ňěš, drží to pevněš apod.

Proti českému adverbium maličko se říká podle Blahoslavova svědectví na Moravě malitko (274) a proti české předponě dů- < dó- v adj. důvěrný a v adv. důvěrně lze slyšet u Moravců dověrný, dověrně (277). V moravských nářečích žije dnes jen maličko a v hanáčtině důvěrné, důvěrně.

Blahoslav je nespokojen s frekventativy typu činívávati (činívávali sme), jak je slyšel u moravských prostých sedláků. Stačí prý tvary činívati, dělávati, zpívávati atd. Je třeba říci, že v nynějších moravských nářečích slovesa, jako je např. činívávat, nežijí.

d) Syntaktické moravismy Blahoslav zvlášť neuvádí, ale lze pokládat myslím za jisté, že leccos, co zaznamenává ze syntaxe v nářečích českých, platí i pro nářečí moravská. Uvedu aspoň jeden příklad, záměnu částic kam a kde (256). Blahoslav schvaluje říkat Kde půjdeš? m. Kam půjdeš? a tvrdí, že by se Čechovi leckde, „zvlášť při záměch neb dvořích“ vysmáli, kdyby užil částice kam.

e) Blahoslav ve své knize (zvl. 338—339) zaznamenává velmi důkladně zejména moravismy lexikální. Názornost Blahoslavových údajů se zvyšuje tím, že často klade do účinného protikladu výrazy české a moravské.

a) Seřaduji slova pro přehlednost abecedně. V levém sloupci je slovo moravské, v pravém české.

břest — jilm

henka — hyn, hynky

chlapec — robenec

konopě neposkoné — hlavatice

látka (na koblihy) — krajáč na mléko

mejtný — celný

meslem (jen v této instrumentální podobě; podle Blahoslava je to vox defectiva) — třaslem (kroupy padaly)

páteř — Otčenáš

peň — pařez

postřehnouti někoho — potkat se s někým

přísada, košťál, hloub („Moravci hloupí“) — hlavatice

pupenec — pupen

slimák („mrzutě“) — hlemejšď

strměti 1. — pníti (např. na kříži)

2. o noži: strmí nůž v stěně (= je zabodnut)

snázně (= rychle) — snažně (= opravdově)

sveřepý semenec — ozimý semenec

táhnouti vodu — vážiti vodu

toť, toťka, toťky, totejky etc. — teď

vesno — podletí, jaro

včilé, včílí, včíličky, nyníčky — nyní, večán (Plzáci)

záboj — pokrutiny

Slovo ved, věď (338), kterého prý Moravané velmi často užívají, „est particula expletiva, idem valet, quod germanicum doch, habe ich doch etc.“

K tomuto seznamu připomínám toto. Některé dialektické výrazy odtud jsou dosvědčeny i nyní v moravských dialektech (např. meslem, přísada, pupenec, slimák), jiné naproti tomu ani Bartošův Dialektický slovník moravský, ani speciální slovníčky jednotlivých moravských nářečí neuvádějí (např. nyníčky, záboj).

b) Slovo tožť (tož) sice Blahoslav přímo neoznačuje jako moravismus, prostě jenom o něm podotýká (252), že je známo „v obecném mluvení“, ale po právu lze myslím o něm říci, že žilo i na Moravě. Je to jeden z oněch výrazů, který se dnes všeobecně v širokých vrstvách pokládá za typický moravismus. Blahoslav (252) uvádí např. tyto doklady: „Tožť on hned přistoupí k němu a dá mu poliček.“ — „Tožť mi se on roztůně.“

IV. Závěr

1. Na konci svého článku měl bych tuto důležitou poznámku metodickou. Zpravidla uvádím a rozbírám jako moravismy jen ty výrazy a tvary, které Blahoslav označuje přímo jako moravské. Není však myslím o tom sporu, že nejedno slovo a nejeden tvar v Grammatyce české, které jsou bez místního označení, lze pokládat stejně za moravské jako za české, jak už jsem shora také příležitostně ukázal. Takovéto srovnání veškerého materiálu ve spise Blahoslavově zůstává dalším a svrchované potřebným úkolem našich dialektologů.

2. Svým článkem jsem myslím ukázal i dokázal, že se Jan Blahoslav svou Grammatykou českou stal zakladatelem moravské historické dialektologie.